

Setkávání na okrajových scénách Průsečíky politického a subkulturního radikalismu v polistopadovém Česku

Ondřej Slačálek – Jan Charvát

DOI: 10.21104/CL.2019.1.06

*Meeting on the Fringe Scenes: Intersections Between Political and
Subcultural Radicalism in Post-Revolution Czechia*

Abstract

The article focuses on the interaction between subcultural styles and political radicalism in Czechia after 1989. Using two case studies, from the anarcho-autonomist milieu and the extra-parliamentary extreme right, it looks at the relation of the radical political movement with youth musical subcultures (in the case of the extreme right, the skinhead subculture, in the case of the anarchists, above all punk and freetekno). In both milieus it identifies four key moments: 1) the important role played by subcultures in the rise of a political environment, 2) attempts to reflect the subculture as limiting, and to leave its limits behind, 3) the transmutation of subcultural styles and 4) ensuing hybridisation. We show that attempts to leave behind the subcultural environment were not successful, but that interconnection in the subculture environment led to tension, movements of crisis and differentiation between the various scenes.

Key words

subculture, skinhead, neo-Nazism, punk, anarchism, style, radicalism

Acknowledgment

Tato práce vznikla za podpory projektu Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě reg. číslo: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734 financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj a za podpory grantu GAČR č. 14-19324S.

Contact

PhDr. Ondřej Slačálek, Ph.D., Ústav politologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice, Czech Republic; e-mail: ondrej.slacalek@ff.cuni.cz.

Mgr. Jan Charvát, Ph.D. et M.A., Institut politologických studií, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice, Czech Republic; e-mail: charvatj@centrum.cz.

Jak citovat / How to cite

Slačálek, Ondřej – Charvát, Jan. (2019). Setkávání na okrajových scénách. Průsečíky politického a subkulturního radikalismu v polistopadovém Česku. *Český lid* 106, 107–126. doi:<http://dx.doi.org/10.21104/CL.2019.1.06>

Úvod

Jaký vztah mají hudební subkultury mládeže k podobně okrajovým politickým prostředím, pro něž jsou charakteristické radikální politické postoje? Co hudební subkultury mládeže politickým aktérům dávají a berou? Polistopadové Česko nabízí komparaci bezmála tří dekad soužití radikálních politických prostředí – krajní pravice a anarchismu – s hudebními subkulturami mládeže.

Otázka politizace hudebních subkultur se diskutuje často, nejčastěji ovšem z hlediska samotných subkultur (srv. Kolářová 2011; Heřmanský – Novotná 2011; Daniel 2016a; 2016b; Charvát – Kuřík 2018). Tato diskuse má dva krajní póly. První můžeme zjednodušeně identifikovat s autory Centre for Contemporary Cultural Studies (srv. Hall – Jefferson 2006; Hebdige 2012; Cohen 2011), kdy výzkumník politicky čte svou interpretací symboly a postoje daných subkultur a jejich interakce s „většinovou společností“, institucemi, médií a veřejným míněním. Druhý můžeme spojit s kritikou Olivera Marcharta, který ukazuje, že subkultury nesplňují většinu předpokladů, které si politická teorie spojuje s politickou aktivitou: 1) vztah k explicitnímu politickému antagonismu, 2) existence politické kolektivní entity, 3) organizovanost a 4) pohyb od partikulárních požadavků či identit k univerzalistickému pojetí politiky (požadavky a politické postoje, které se v principu týkají kohokoli). Organizovanou politiku je podle Marcharta možné dělat vystoupením ze subkultur a nikoli participací na nich samotných. I tam, kde aktéři spojení s hudebními subkulturami mládeže překonají první tři podmínky, představuje pro ně totiž subkulturní particularismus závažnou překážku ke splnění té čtvrté (srv. Marchart 2003).

Obě tato pojetí politiky lze kritizovat, mohou se ale zároveň stát zdrojem plodných konceptualizací (pro přehled i kritiku viz Kuřík – Slačálek – Charvát 2018). Nás ale v tomto textu zajímá vztah hudebních subkultur mládeže a politiky z jiného hlediska: ve vztahu k některým politickým aktérům. Inspirací pro nás byl britský historik Matthew Worley, který se v některých svých textech rozhodl zkoumat vztah punku k politice nikoli prostřednictvím politických obsahů či názorů samotných punkerů, jako řada autorů před ním (srv. Hebdige 2012; Muggleton 2002 apod.). Namísto toho zkoumá především obraz punku u radikální levice jakožto politického prostředí, které bylo punku často specificky blízko a někdy se s ním prolínalo (Worley 2012). Worleyho přístup umožňuje sestoupit na nižší úroveň, než jaký nabízely obrazy interakcí „subkultury“ a „společnosti“ (které měly sklon „společnost“ i „subkulturu“ homogenizovat a zároveň podtrhovat výraznou asymetrii mezi nimi) a zároveň nabízí interakci, na niž rezignuje řada výzkumů zaměřených výlučně na subkulturu.

Pro nás byl tento přístup inspirací podívat se na subkultury z hlediska politických aktérů, kteří jim byli nejbližší. Zároveň nám realita polistopadového českého prostředí (Slovensko necháváme v našem výzkumu stranou) umožňuje uplatnit podobný přístup ještě důsledněji, protože lze identifikovat dvě politická prostředí, která se s různými subkulturami velmi intenzivně promísila, až v řadě případů dlouho fungovala politická a subkulturní příslušnost jako synonyma (viz např. „hnutí skinheads“, které po dlouhou dobu bylo takřka synonymem pro mimoparlamentní krajní pravici).

Jak zdůraznila Agnes Gagyí (2015), protestní hnutí ve východní a střední Evropě mají značná specifika a nelze je zkoumat mechanickým přenosem konceptů ze západní Evropy. Jedním z těchto specifík, jak konstatuje Grzegorz Piotrowski (2015), je i významná role subkultur (srv. též pro český případ Kolářová 2009, pro Rumunsko Gubernat – Rammelt 2017). Vztahy subkultur a politických proudů, které charakterizují jako extremistické, se zabývali někteří autoři vycházející z teorie extremismu (srv. Mareš 2003; Smolík 2010). Nevěnují se ale analýze dynamiky jejich vztahu, ale spíše pouhé deskripci popřípadě hodnocení, zda a do jaké míry je v té či oné subkultuře přítomen extremismus.

Zaměříme se na dva pomyslné aktéry, které můžeme označit jako „politické scény“ (v analogii k významu slova scéna ve studiích subkultur, ale ne „politická scéna“ v obvyklém užití), „politický proud“ či „politické milieu/prostředí“, přičemž právě poslední výraz budeme používat. Umožňuje nám zachytit politický prostor, který je diferencovaný, existují v něm polemiky, vzájemná vymezení, ba někdy i verbální či dokonce fyzické napadání, ale jeho aktéři sdílejí společnou minulost či ideový základ, vnímají se často jako jedna scéna/hnutí, udržují o sobě informovanost, vztahují se k sobě jiným způsobem než ke zbytku společnosti.

Tito kolektivní aktéři jsou *zároveň* do jisté míry našimi badatelskými konstrukty a *zároveň* byli v různých podobách přítomni ve sdílených představách svých účastníků (kteří se velmi často explicitně vztahovali ke sdílenému prostoru vlastního „hnutí“ či aktivistické „scény“, tyto pojmy se stávaly zejména v anarchoautonomním prostředí i předmětem debaty). To, že je přejímáme jako nástroj analýzy, ovšem neznamená, že bychom tím optovali pro možnost, že „reálné“ a „opravdu“ „existovaly“. Byly prostě jen jednou perspektivou, skrze niž lze sociální realitu daných prostředí nahlížet.

Zaujmeme částečně instrumentální perspektivu daných prostředí, budeme sledovat hudební subkultury mládeže z hlediska toho, co *dávají a berou* daným politickým proudům, co daným prostředím přinesly, jak je ovlivnily a proměnily. Jsme si vědomi, že to není jediná možná perspektiva, ba dokonce, že to je zúžení, které nepostihuje dimenzi prožitku a další důležité

momenty subkultur, a představuje to vůči nim do jisté míry symbolické násilí. Přesto si myslíme, že tato perspektiva může být platná a zachytit podstatné rozměry.

V následujícím textu nejdříve představíme naše metodologická východiska a dilemata. Následně budeme sledovat vztah hudebních subkultur mládeže a na jedné straně mimoparlamentní krajní pravice a na druhé straně anarchoautonomní scény ve čtyřech odlišených stádiích: Nejdříve se zaměříme na roli subkultur při utváření politických prostředí krajní pravice a anarchistického hnutí. Následovat bude diskuse momentů, kdy část politického prostředí reflektuje subkulturní rámec jako příliš úzký nebo přímo omezující pro politickou aktivitu. Posléze se podíváme na situace, kdy došlo v daných prostředích k obměně subkulturních stylů. Nakonec se zaměříme na celkové dopady koexistence politických a subkulturních scén pro první jmenované a na výsledky jejich vývojové trajektorie v prvních třech polistopadových dekáдах.

Metodologie: Postupy a dilemata

Naší metodou bude komparativní dvoupřípadová studie se snahou o rozbor procesu (*process-tracing*) a identifikaci klíčových momentů závislosti na předchozím vývoji (*path-dependency*) (srv. Karlas 2008; Kořan 2008).

Dvě politická prostředí, která jsme si vybrali, jsou aktivistická krajní pravice a anarchoautonomní scéna. Pro tato prostředí byly některé hudební subkultury mládeže důležitější než pro jakýkoli jiný politický proud. Jejich vzájemnou komparaci umožňují některé podobnosti: *vedle významu hudebních subkultur mládeže je to význam západní inspirace* (ta je v té době ovšem celospolečenským fenoménem), mnohem větší *přítomnost násilí* (které obě prostředí, byť odlišným způsobem, akceptují a legitimizují), než bylo v daném dobovém kontextu běžné, *antisystémové postoje* a také to, že jsou obě prostředí vnímána jako okrajová, nepřijatelná a nejspíše od roku 1995 a institucionalizace protiextremistického diskurzu zprávami o extremismu jako *extremistická*. Významný pro komparaci je také jejich *vzájemný vztah*, který je charakterizován vzájemným nepřátelstvím, násilím a v jistém smyslu také jistou symetričností a výsadností tohoto vztahu ve vzájemném vnímání i ve vnímání většinovou společností (i jiná, než anarchoautonomní aktivita proti skinheads byla např. často rámována v médiích a politiky jako střety mezi „anarchisty a skinheady“).

Pochopitelně jsou tu i podstatné odlišnosti. Ty významné souvisí i s tím, co jsme rekapitulovali jako podstatné podobnosti:

1. Pokud jde o *násilí*, u rasistických skinheads jde o jeden z definičních rysů této subkultury (spíše později lze diskutovat

o tom, že násilí na krajní pravici ubývá), u anarchistů je zpočátku silný vliv hippies, mírového hnutí a inklinace k nenásilí (jakkoli nikoli v celém anarchistickém prostředí, od začátku zde existuje militantní proud, který si ovšem musí vyjednávat legitimitu), násilí je vnímáno a obhajováno především jako reakce na násilí neonacistů, posléze také na násilnost politického a ekonomického systému, je vnímáno jako problematické, i když také obdivováno a místy se stává objektem fascinace.

2. Také *antisystémovost* se liší, přičemž důležitým strukturujícím činitelem tu je vztah k rasismu. Rasističtí skinheads se svými postoji cítí být zejména ze začátku 90. let mluvčími většiny společnosti, někdy jsou podle vlastních slov tolerováni i veřejnou mocí a policií (srv. Vávra 2017). Postupně se prosazující společenská nepřijatelnost rasismu (a zejména rasistického násilí) z hlediska zákonných norem společnosti je ale poměrně brzy vytlačí na okraj, a i vzhledem k mezinárodnímu kontextu učiní morálním skandálem z hlediska klíčových institucí společnosti (stát, média, velká část veřejného mínění). U anarchistů se trajektorie zdá být skoro opačná: jejich postoje jsou excentrické a vnímané jako nepřijatelné pro většinovou společnost (a někdy i záměrně tak formulované), jejich antirasismus je ale extrémním vyjádřením hodnot, ke kterým se společnost hlásí ve svých normách. To pak vede k jisté společenské přijatelnosti některých jejich postojů, zejména kontrastují-li výrazně s neonacisty (srv. Bastl 2010).
3. Odlišné jsou také důsledky antisystémových postojů na *organizační chování*: anarchisté odmítají stát a systém politických stran, prosazují samosprávnou sebeorganizaci společnosti a sami se organizují buď do part a afinitních skupin, nebo později do federací lokálních skupin bez formálního centrálního vedení (často ale s neformálním vedením). Na krajní pravici oproti tomu vedle různých militantních uskupení nebo kamarádkých souručenství můžeme identifikovat dlouhodobou tendenci vytvářet formální a hierarchické politické organizace (ať už registrovaná sdružení, nebo vysloveně politické strany).

Vedle těchto odlišností tu jsou další obtíže s komparací, především politické a etické. Takto navržený výzkum může být snadno vnímán jako součást symetrizace obou proudů, která byla zejména anarchoautonomní scénou vnímána jako součást její diskreditace a jako politická manipulace. Tuto roli srovnání často sehrávalo, domníváme se ale, že komparace pro

odborné účely ji sehrávat nemusí. Další dilemata přináší fakt, že jeden z autorů byl v posledních dvou dekadách účastníkem anarchoautonomní scény a bude do práce zapojovat svou práci s pamětí (srv. Berg 2008). Účast druhého spoluautora zde ovšem sloužila jako korektiv.

Naše případové studie vycházejí z dlouholetého nezúčastněného i (v případě anarchoautonomní scény a jednoho z autorů) zúčastněného pozorování obou politických prostředí, studia a analýzy dokumentů (především mediálního zpravodajství, médií hnutí jako jsou ziny a webové stránky, ale také internetových diskusí, textů písní apod.). Vlastní analýza se skládala z identifikace klíčových momentů ve vývoji daných prostředí a jejich vztahu k hudebním subkulturám mládeže. Identifikovali jsme čtyři klíčové momenty či fáze, které se objevovaly v obou dvou prostředích, měly ale odlišnou časovost i podobu. Příspěvek tyto fáze představí a následně bude komparovat a diskutovat celkovou trajektorii vztahu subkulturních a politických scén.

1. Vznik scény

Aktivistická krajní pravice

Skinheadská subkultura se v Československu začala formovat v druhé polovině 80. let. Původně byla personálně propojená s punkovou subkulturou, ale ještě před rokem 1989 se od ní začala odvracet, přičemž už tehdy docházelo k fyzickým střetům (byť ne příliš častým) (Mareš 2003: 411–415; Daniel 2016a: 55–63). Po roce 1989 došlo k prudkému rozvoji skinheads, přičemž tento boom trvá zhruba do roku 1992, kdy se zastaví. V roce 1993 pak vznikají první oficiální organizace vzešlé z této subkultury (Vlastenecká fronta, Vlastenecká liga), stejně jako neformální sdružení otevřeně neonacistického charakteru (Bohemia Hammerskins) (Mazel 1998: 247).

Skinheads si získali predominanci na krajní pravici – vedle pravicově populistické strany Miroslava Sládka a okrajových klerikálních ultrapravicových skupin byly jediným prostředím, které se artikulovaně hlásilo ke krajně pravicovým postojům a politické identitě. Násilí, kolektivní dynamika a schopnost kolektivně vystupovat přiblížila tuto subkulturu nejbližší k tomu, co šlo vnímat jako krajně pravicové hnutí (srv. Daniel 2016a; Mareš 2003; Vávra 2017).

Pokud bychom měli popsat základní subkulturní atributy skinheada z přelomu 80. a 90. let, patřila by mezi ně nepochybně letecká bunda bomber, vojenské boty, holá hlava a rasismus (Vávra 2017). Klíčová byla subkulturní image, loajalita k partě, atraktivita násilí a hudba, přičemž písňové texty se stávaly médii sebevyjádření a posléze i katalogem ne-

přátel (podrobněji ke kategoriím White Power Music viz Charvát v tisku). Rasismus byl neoddělitelně spjat s identitou skinheads a byl chápán jako zcela přirozená součást subkulturního stylu (jak ukazuje ve své autobiografické amatérské orální historii jeden z pozdějších vůdců daného prostředí, viz Vávra 2017), což v zásadě odpovídalo zahraniční zkušenosti britských a německých skinheads, kteří sloužili svým českým protějškům za vzor.

Postupem času pak došlo k posunu od zejména protiromského rasismu, který byl typický pro formativní období do roku 1992, k antisemitismu a otevřené adoraci nacismu, což poměrně dobře dokumentuje posun v tématech písní české White Power scény (Charvát v tisku). Její součástí se po roce 1992 stává i řada přímých odkazů na historický nacismus a soudobý neonacismus.

Celá subkultura se tak fakticky výrazně politizovala, politika se stala sama o sobě subkulturním atributem a nebyla od skinheadství (mluvíme zde o rovině rasistických skinheads, jiné než rasistické skupiny skinheads vznikaly jen pomalu a vždy představovaly v rámci subkultury výrazně minoritní směr) jako takového oddělitelná (Mareš 2003: 403). Neznamená to ale, že by se skinheads automaticky pokládali za politické aktivisty. Vztah k veřejnému politickému angažmá ve skutečnosti v rámci subkultury kolísal od akceptace (a pak se subkultura chovala spíše jako politické hnutí) k odmítnutí (a k návratu k subkulturním kořenům). V rámci subkultury se tak přirozeně potkávali aktivisté, kteří formovali politické organizace, které opírali o subkulturu jak ve smyslu jejich členstva, tak například v podobě finanční (koncerty, prodej subkulturního zboží). Subkultura tak byla přirozeným rezervoárem sil, ze kterého bylo možné čerpat (Charvát 2007).

Anarchoautonomové

V případě prostředí, které označujeme v návaznosti na dosavadní literaturu jako „anarchoautonomní scénu“, existuje rovněž silné protnutí se subkulturami, rovněž silně reflektované v literatuře i aktéry samotnými. Například Piotrowski píše, že všichni jeho respondenti buď uvedli, že se k anarchoautonomní scéně dostali skrze subkulturu, nebo cítili potřebu zdůraznit, že se na rozdíl od většiny účastníků *nedostali* do anarchoautonomní scény skrze subkulturu (Piotrowski 2017). Prolnutí konstatují i jiní výzkumníci (Kolářová 2009). Nicméně, nedošlo zde k tak jasnému prolnutí politické a jedné subkulturní scény. Punková scéna existovala v Československu už od přelomu 70. a 80. let 20. století, byla vesměs obecně protirežimní, jinak ale spíše depolitizovaná (srv. Fuchs 2002; Vaněk 2002).

Anarchisté vystoupili poprvé krátce před listopadem 1989 a vycházeli v zásadě ze dvou subkulturních okruhů: jednak to byli posthippies s vaz-

bami na underground a mírové aktivity (Vaněk 2002), a posléze zejména punk a jeho odnož hardcore. Struktury hnutí se deklarují politickými postoji, vznikají organizace (Československé anarchistické sdružení 1989, Anarchistická federace 1992), které se vymezují (jakkoli spíše obecnými) politickými proklamacemi a nikoli explicitní subkulturní příslušností (srv. Bastl 2001).

Subkultury jsou ale důležitou součástí a zdrojem aktivit hnutí. Subkulturní vzhled (účesy, oblečení) utvářejí velkou část vyznění demonstrací a subkulturní témata hrají významnou roli v obsahu časopisů (*A- kontra* vznikne roku 1991 z postundergroundového *Kontra*, pokrývá alternativní kulturu právě tak jako alternativní aktivity, vedle toho vychází řada zinů, které jsou založené na podobné kombinaci, většinou s převládnutím subkulturních témat nad politickými). Někdy převáží subkulturní sebeidentifikace nad politickou, tak například první máj 1996 pořádá „alternativní mládež“.

Politická témata se protínají se subkulturními, stávají se náměty pro texty písní (zejména tam, kde se politika protíná s etikou nebo se bezprostředně týká života mladých lidí: antimilitarismus, antirasismus a odpor k fašizujícím skinheads, environmentální témata, práva zvířat). Texty písní se někdy stávají prostorem pro politickou deklaraci, v některých případech dokonce pro taktickou debatu (např. obhajobu či kritiku násilí v textech Edelweiss Piraten a Complicité Candide, debatu o vztahu „zelených“ a „černých“, tedy environmentalistů a anarchistů ve skladbách skupiny Aqua Silentia).

Provázání s hudebními subkulturami dává antisystémovému politickému hnutí kulturní dimenzi a odlišující generačně-kulturní tvářnost. Činí jej nejen nositelem určitých myšlenek, ale také vyjádřením generačních postojů a kulturní exprese a stylu. Může dávat prožitku účasti v hnutí další rozměr. Můžeme je ale chápat také jako zdroj: aktivistů (rekrutovaných daným subkulturním stylem) a také peněz (prostřednictvím benefičních koncertů). Prostory spojené se subkulturami (squaty, kluby) se také mohou stát významnými místy politické scény, prostorem přirozeného setkávání aktivistů, sdílení informací, aktivit a přátelství.

2. Vykročit ze subkultury

Aktivistická krajní pravice

Česká krajně pravicová subkulturní scéna zažila v zásadě tři hlavní pokusy o rozchod se subkulturou ve prospěch ryze politické aktivity. Nejprve v roce 1996 Vlastenecká liga (uskupení kališnických skinheads navazující zejména na Daniela Landu a jeho pojetí skinheadství jako vlasteneckého a antikomunistického, adorujiícího husitskou tradici a odmítajícího německý

nacismus) deklarovala rezignaci na skinheadství s argumentem, že se hodlá zaměřit ryze na politickou činnost.

„Vůbec nejde o bomba těžké boty a holou hlavu. Jde o pojem „skinhead“. Již konec skinheadství. Staňme se opravdovými vlastenci a vytvořme tak nové hnutí, které se sice nebude bránit tomu, že u kořenů stál kmotr skinhead, ale které se v konečné podobě opírá o historické kořeny našeho národa, o skutky našich předků, o vlastenectví.“ (Český štít 1996: 19)

Výsledkem ale byl postupný rozklad celé organizace i kališnictví, jakožto svérázné lokální varianty skinheadské subkultury, protože se ukázalo, že to byl právě subkulturní rámec, který lákal nové členy a udržoval oddanost těch stávajících (Charvát 2007:149). Po rozpadu Vlastenecké ligy se část jejích příznivců integrovala mezi apolitické skinheads, další pak vytvořili několik navazujících organizací (Svornost, My proti všem), které se hlásí ke kališnictví a fungují doposud, nicméně jejich politický dopad je zcela marginální.

Podruhé skinheadskou uniformitu odmítla politická strana Národně sociální blok (NSB) vznikající v průběhu roku 2001, která se tak snažila vyhnout se spojování se, z jejího pohledu, zprofanovanou subkulturou. Současně ale naprostá většina členstva i vedení zůstávala v subkultuře skinheads pevně zakořeněná a neměla zájem ji opouštět (Mareš 2003: 230). Mimo subkulturu tak vykročilo v podstatě jen vedení, které se na veřejných akcích objevovalo v bílých košilích a černých kravatách. Uniformita zůstala zachována, aktivisté se v podstatě nijak nesnažili tento fakt skrývat. Celé „vystoupení ze subkultury“ bylo fakticky jen zastíracím manévrem, který měl nabídnout serióznější tvář NSB pro veřejnost, která ovšem na tuto nabídku nereagovala. Není divu, že ihned po rozpadu NSB v roce 2002 se většina jeho aktivistů okamžitě vrátila zpět do subkulturního prostředí (Mareš 2003: 233).

Třetí a nejdůležitější pokus o vykročení mimo subkulturu skinheads přišel zhruba mezi lety 2006–2010 spolu s etablováním tzv. Autonomních nacionalistů (AN) v České republice. Tento směr, přicházející z Německa, stavěl na rozklížení subkulturní výlučnosti a na kopírování subkulturní levice (Schedler 2014). Cílem mělo být oslovení veřejnosti, tentokrát ale nepostavené na předstírané snaze kopírovat mainstream, ale spíše v upřímně míněné snaze zbavit se subkulturní zatíženosti a nabídnout nové alternativy primárně pro mládež. Jednotícím prvkem měla být politika, a ne primárně subkulturní rámec. Ten ale z aktivit Autonomních nacionalistů zdaleka nezmizel, pouze se proměnila jeho podoba a rozvolnily se jeho hranice. Ve své snaze kopírovat subkulturní levice začali AN přebírat jednak rétoriku

(zaměření proti „systému“, důraz na sociální témata, ekologii aj., srv. Vejvodová 2008), ale i některé subkulturní taktiky a styly (hardcore, hip hop, graffiti, veganství aj.). V této době se například objevuje v prostředí AN heslo „*Délka vlasů nedělá patriota*“, které cílí primárně na metalovou subkulturu (a akcentuje tak vznik tzv. NSBM, tedy Nacionálně socialistického black metalu). Původní skinheadská subkultura začíná být kritizována a částečně zesměšňována. Nechybí ale ani snaha o racionální vysvětlení odklonu od subkultur, jako například toto (Revolta114 2011):

„Musíme si ale položit otázku: je pro nás důležitější subkulturní, nebo národní pospolitost? Jsou pro nás důležitější znaky, které sdílíme s relativně malou skupinou vyznávající stejný styl oblékání, hudby atd., nebo to, co sdílíme s celým národem – kultura, historie, jazyk a osud?“

V této podobě byla snaha AN podstatně úspěšnější a velká část aktivistického jádra české subkulturní krajní pravice se od subkultury skinheads skutečně odvrátila ve prospěch nového stylu, který se poměrně záhy stal de facto samostatnou subkulturou.

Anarchoautonomové

Nejvýraznějším představitelem nesubkulturní tváře anarchistického hnutí je od svých počátků v roce 1992 anarchosyndikalismus, snažící se orientovat na budování anarchistických odborů. Reprezentuje ho ale relativně malá skupina – Anarchosyndikalistická iniciativa (později federace) čelila kritice ostatních částí hnutí za orientaci na dělnickou třídu a předválečnou historii anarchistického hnutí, stejně jako za rétoriku, která působila archaicky a někdy evokovala minulý režim. Anarchosyndikalisté vplynuli do České anarchistické federace (založené 1994) a spolu s redakcí hlavního časopisu této federace *Svobodná mysl* se kolem poloviny 90. let postupně začali orientovat na kritiku subkultur jako jednoho z klíčových příznaků nedospělosti anarchistického hnutí a jeho politické omezenosti a impotence. Jedním z klíčových argumentů se stal esej Murraye Bookchina *Sociální anarchismus nebo anarchismus jako životní styl* (originál 1995, český překlad ve dvou dílech 1997 a 1998), který odsoudil proudy anarchismu spojené s „životním stylem“ včetně subkultur ve prospěch anarchismu jako politického projektu sociální revoluce směrem ke svobodnému socialismu. Překlad a bojovná aplikace této kritiky na českou situaci vedla k rozpadu Československé anarchistické federace, syndikalisté vytvořili roku 1997 Federaci sociálních anarchistů (dále FSA), která si vetkla Bookchinův protiklad subkulturnímu anarchismu i do názvu (srv. Bastl 2001 a Novák 2017).

FSA se pokusila být politická v Marchartově smyslu. Zatímco odsoudila subkulturu a s ní spojený anarchismus jako „*nechutný eklektický guláš*“ (Redakční kolektiv Svobodné práce 1997: 3), dětinský a bezkoncepční, sama popsala svůj koncept jako dospělost českého anarchismu. Slovy dvou zakladatelských postav nové federace,

„naše práce není určena pro osazenstvo různých začouzených mládežnických ‚alternativních klubů‘, ale pro všechny svobodomyšlné námezdně pracující... Cesta ven vede před /sic/ jasné odmítání všeho ‚autonomismu‘, takzvané radikální ekologie, punkerského životního stylu, H/C a obecně hudebních subkultur, věčného hraní si na něco zvláštního, kultu násivek, stylového oblečení atd. Dokud se hnutí nebude posouvat věkově dopředu, tak se nikam nedostaneme. Pokud bude hnutí sestávat valnou většinou ze středoškoláků... tak to můžeme zabalit“ (tamtéž).

Subkultura zde byla rozeznána jako kulturní a generační vězení pro politickou aktivitu a jako kulturní vyjádření vůle izolovat se od většinové společnosti, již bylo podle sociálních anarchistů naopak třeba oslovit (jiným zdrojem této izolovanosti měl být pocit morální nadřazenosti vycházející z environmentalismu a veganství). Subkulturní atributy měly představovat jeden z důvodů cizosti většinové společnosti a v jejím rámci proletariátu, který byl ovšem sociálními anarchisty většinou oslovován archaickým jazykem a symbolikou.

Souběžně se snahou oslovit „pracující třídu“ mimo subkulturní prostředí se dalším velkým tématem organizace stala historicky ukotvená anarchistická identita hnutí. Už od počátku 90. let byl významnou součástí a zdrojem legitimacy i identity anarchistického prostředí odkaz k minulosti (jedna z prvních akcí anarchistů z počátku 90. let připomínala povstání v Kronštadu v roce 1921, klíčovými odkazy byl první máj a jeho původní, anarchistická tradice, stejně jako španělská revoluce a český anarchismus přelomu století). Právě FSA ale zdůraznila aktivitu anarchistických revolucionářů v první polovině 20. století (zejména ve Španělsku, ale také na Ukrajině a v Argentině) jako zdroj bezprostředních poučení pro současnou politickou praxi, což podtrhla značnou překladatelskou a publikační aktivitou.

Cílem FSA bylo vybudovat anarchistické odbory, což se ale nepodařilo, mimo jiné proto, že projekt počítal s tím, že členy těchto odborů budou pouze samotní členové revolučně anarchistické organizace (což bylo argumentováno jako poučení z dějin anarchosyndikalismu). Subkulturní výlučnost tak byla nahrazena ještě vysokoprahovější výlučností ideologickou. Méně vyhraněné proudy anarchismu a jejich subkulturní zakotvení

zůstaly terčem ostré kritiky (kterou FSA oplácely častým obviňováním ze sektářství, dogmatismu a totalitárních sklonů), která měla vymezující smysl a také dopad: zatímco se FSA nepodařilo reálně oslovit pracující třídu mimo anarchistickou scénu, přispěla k větší politizaci a historickému vědomí anarchoautonomní scény, její větší uzavřenosti (nesnášenlivost vůči trockistům provázená fyzickými útoky, opět zdůvodňované historicky) a také militantnosti (zejména vůči neonacistům) a radikalitě, která byla spojena i se specifickou nesubkulturně-subkulturní uniformou vesměs černého oblečení, krátkých vlasů a vysportovaných těl.

To platilo i ideologicky, politický horizont FSA nebyl univerzalistický v Marchartově smyslu, protože sice překračoval omezení daná subkulturou, ale o to důraznější byl v agresivně vylučující rétorice založené na třídě a ideologii, včetně obhajoby násilí (vůči neonacistům, což bylo v daném prostředí obvyklé, ale také vůči trockistům i jiným anarchistům). To se ještě prohloubilo, když se v roce 2003 na několik let stala pracovní skupinou FSA dosud nezávislá organizace Antifašistická akce. FSA byla sice výrazným a explicitním pokusem překonat subkulturu, ale zůstala jí příliš významně (in)formována: 1) jednak byl subkulturně zakotvený proud v anarchismu jejím klíčovým *druhým*, vůči němuž se vymezovala, i významným adresátem její ideologické produkce, až se zdálo, že je významnějším (a reálnějším) příjemcem sdělení než pracující třída, kterou proti němu FSA staví, a 2) jednak se sama stala subkulturou ve smyslu jasně vyděleným subsystémem, se sdíleným souborem kulturních a politických odkazů, preferovaným chováním (násilí, historie anarchismu, černé oblečení).

3. Obměna subkulturních stylů

Aktivistická krajní pravice

V případě NSB nemůžeme mluvit o skutečném vystoupení ze subkultury. To se podařilo ve velkém měřítku až Autonomním nacionalistům kolem roku 2010 (Vejvodová 2011: 151–152). Zde ale mělo poměrně nečekaný dopad. V první řadě se ukázalo, že i pro samotné AN nebylo možné vystoupit zcela mimo subkulturní rámce, ale v zásadě se pokusili spíše o opuštění jednoho konkrétního rámce (skinheads) a jeho nahrazení difúzní podobou kombinace několika moderních, ale stále subkulturně laděných stylů (hardcore, hip hop, graffiti, veganství aj.) (Vejvodová 2011: 154). Cílem byla snaha kolonizovat úspěšné a rozšířené styly a využít je ve svůj prospěch (s intuitivní představou, že když byla podobná kolonizace už jednou úspěšná v případě skinheads, bude tato taktika úspěšná znovu i s dalšími subkulturami).

Současně se ale ukázalo, že tento přístup není akceptovatelný pro všechny členy subkulturní krajní pravice a došlo k poměrně prudkému střetu mezi „modernistickým“ křídlem mladší generace, reprezentovaným autonomními nacionalisty a „tradicionalistickým“ křídlem starších aktivistů soustředěných zejména kolem struktur Národního odporu (NO). V tomto konfliktu šlo jednak o generační střet, ale také o ideologický spor (Vejvodová 2011: 150). Zatímco autonomní nacionalisté argumentovali potřebou adaptovat se na moderní podmínky a snahou kopírovat úspěšné modely, používané protivníkem (tj. subkulturami spojenými s levicí) (srv. Walach 2010), zastánci skinheadství tento přístup odmítali s tím, že samotné využívání kulturních rámců, které pocházejí od ideologických nepřátel (levice) nebo etnických menšin (hip hop) je popřením samotných kořenů nacionálně-socialistické ideologie, která staví na postulátu, že podřadné rasy nedokáží vytvořit nic úspěšného a že tato kulturotvorná činnost je vyhrazena výhradně árijcům. Tyto debaty se často odehrávaly ve virtuálním prostředí, zejména na portálu Hooligans.cz, který se stal jedním z klíčových mediálních prostorů, kde probíhala komunikace napříč celým subkulturním krajně pravicovým spektrem. Takto zde k problematice hip hopu mluvil uživatel Stabber (Tomáš Kebza, dlouholetý neonacistický aktivista a představitel tradicionalistického přístupu):

„Mně osobně se kupř. HC příliš nelíbí, ale každého věc, co poslouchá. Pokud to tedy není negerský rap a hip hop, to skutečně s dědictvím bílé rasy a evropskou kulturou a tradicí nemá absolutně nic společného.“
(Hooligans.cz 2008)

Autonomní nacionalismus byl z tohoto pohledu zradou původních ideálů a pravidelně z ortodoxního prostředí zaznívalo obvinění AN z anarchismu. Současně tento spor vedl část ortodoxních ke zdůraznění původní skinheadské image a vytváření (resp. znovuvytváření) vlastních hudebních skupin. Důsledek této taktiky navíc nepřinesl žádné rozšíření myšlenek neonacismu mimo hranice vymezené dříve subkulturou rasistických skinheads. I přes nesporné pokusy v oblasti street artu (vznikly specializované webové stránky), hudebních stylů (hardcore a hip hop – Walach 2010), nedošlo k rozšíření ani propojení, respektive ovlivnění původních subkulturních scén spojených s kulturou hip hopu, graffiti nebo hardcore. Ty se naopak začaly aktivně bránit (objevuje se řada textů, které varují členy subkultur před infiltrací neonacisty) a pokusy o subkulturní rebranding nakonec oslovily pouze omezené skupiny krajně pravicových aktivistů.

Anarchoautonomové

U anarchoautonomní scény tato fáze částečně předchází snahu o vykročení ze subkultur. Už od poloviny 90. let hardcore a punk doplňuje a v některých biografích střídá freetekno a někdy také klubové techno. Spolupráce s technařskými soundsystémy a některými klubovými DJs je patrně výrazným faktorem překvapivého úspěchu Global street party v květnu 1998 i návštěvnosti dalších street parties. Menší část technařů vzešla z anarchistické scény a usilovala o hlubší propojení. Tomu ale bránilo několik faktorů. První tři souvisely s vlastnostmi rave scény: 1) apolitický a hedonistický charakter rave scény, 2) její eskapismus a špatná uchopitelnost (absence médií srovnatelných s písňovými texty), 3) zátěž, kterou představoval hluk a odpad spojený s rave parties pro aktivistické prostory, například squaty, čímž zatížil vztahy se sousedy a stal se legitimizací pro vyhánění (to se týkalo jmenovitě squatu Ladronka, vyklizeného roku 2000, a squatu Milada, vyklizeného 2009, srv. Pixová – Novák 2016; Novák 2018). Další dva souvisely se vzájemnými interakcemi: 4) odpor části aktivistů v anarchistické scéně, kteří akcentovali předchozí tři faktory buď ve prospěch kritiky subkultur (v případě FSA), nebo akcentu na rozdíl mezi hardcorem/punkem a rave (např. výrazný aktivista a dlouholetý šéfredaktor *A-kontra* Jakub Polák, viz obálka *A-kontra* 8/2000), 5) odpor velké části freetekno scény k přímočaré politizaci, roztržitost názorů, ochota setkat se maximálně na konkrétním tématu (srv. Slačálek 2011).

Jiným případem změny stylu bylo přisvojení některých prvků skinheadske vizáže v prostředí militantních antifašistů okolo roku 2000. V jistém smyslu to navazovalo na kulturu nenápadnosti, která byla tomuto prostředí vlastní už dříve, jednalo se o přijetí stylu, který byl pro účastníky pouličních bitek praktický. Zároveň mohla sehrát roli snaha mást nepřítel nebo mu odcizit styl.

4. Proměny, dopady a hybridní praktiky

Aktivistická krajní pravice

Pokus o vykročení mimo subkulturní rámec vedl u Autonomních nacionalistů nakonec ke snaze opustit subkulturní prostředí zcela. Když se struktura AN po roce 2010 rozpadla, vznikala portál Revolta114, který se zaměřil na politický aktivismus a subkulturní aktivity v podstatě odmítl:

„Nacionalismus není zaškatulkován do žádného hudebního žánru a nikdy nebude. Ten, kdo tvrdí opak, by se měl přidat k nějaké subkultuře a jezdit si na párty stejně vyšinutých jedinců a nesabotovat nám náš cíl.“ (Revolta114 2012)

Podíváme-li se na tři pokusy o vykročení z toho, co aktéři vnímali jako svazující subkulturu, všimneme si, že naznačují jeden spojující moment, kterým je význam subkulturního rámce pro českou krajní pravici. V obou případech, kdy bylo vykročení ze subkultury míněno vážně, mělo toto vykročení za následek rozklad organizace. Jak v případě Vlastenecké ligy (která se rozpadla v podstatě ihned po ohlášení rozchodu se skinheadskou subkulturou), tak i v případě Autonomních nacionalistů (kde celý proces trval déle, ale proběhl stejně). Na krátkou dobu se zdálo, že subkulturní aktivismus převezme subkultura hooligans, respektive její politizovaná část (viz demonstrace v Přerově v roce 2009, popřípadě organizace solidárních demonstrací na podporu neonacistů zatčených v akci Power), ale tyto aktivity nepřerostly v plnohodnotnou činnost, patrně díky omezenému počtu členů a strukturální roztržitosti celé chuligánské scény.

Subkulturní rámce a uniformita se ukázaly být klíčovým pojítkem celé aktivistické krajní pravice. Pokus autonomních nacionalistů navíc nevedl jen k jejich konci, ale vzhledem k tomu, že se jim podařilo rozrušit základní vazby uvnitř krajní pravice, tak i k rozkladu aktivistické krajní pravice jako celku.

Anarchoautonomové

Po neúspěchu FSA a jisté marginalizaci ostatních anarchistických skupin převládne opačný přístup: vstřícnost k subkulturám. Ta se projevuje i v závěru působení FSA (mezitím se přejmenovala na Federaci anarchistických skupin, FAS), která se po antisubkulturním naladění své první fáze posunula pod vlivem výraznějšího zaměření na militantní antifasismus směrem k uznání významu zakořenění v subkulturách. Významnou roli v jejích řadách následně sehrála kapela Edelweiss Piraten. Poté, co FAS sama sebe rozpouští 2007, přechází anarchoautonomní scéna k ještě větší otevřenosti vůči subkulturním projevům, včetně těch, které se mezitím výrazně mainstreamizovaly, jako rapová kapela Peneři strýčka Homeboye. Široce vnímané subkulturní kapely byly vnímány jako hlavní a přirozený nositel poselství anarchoautonomní scény. To se mezitím redukovalo spíše na konkrétní agendy a praktiky, jmenovitě antirasismus a squatting. Anarchistické první máje se na několik let staly velkými subkulturními festivaly zaměřenými primárně proti rasismu (2008–2011), a hlavní aktivitou scény se posléze stal squatting. Tato scéna je výrazně prosycená subkulturními praktikami a styly, až někteří hovoří o její „kolonizaci“ subkulturami (Novák 2018).

Vedle těchto dvou hlavních tematických agend je výrazný ještě radikální feminismus či veganská scéna – podobně jako antirasismus a squatting se

ale vyvazují z orbity anarchoautonomní scény, která ztrácí schopnost tato témata propojovat a federovat.

Subkulturní a politická scéna se výrazně fragmentovala vlivem vývojově podmíněné diference i nástupu internetu a individualizovaných sociálních médií. Ta podle některých účastníků oslabilu vůli participovat ve sdíleném prostoru fyzických těl a praktického sdílení, které utváří sociální hnutí:

„Dneska by nikdo nešel blokovat tu benzínku reálně. Všem by stačilo to sdílet na tom internetu a měli by pocit, že to je ten aktivismus. To dřív nešlo. Kam jsi to mohl jako sdílet!? Jediný sdílení, které si mohl provozovat, bylo sdílení s těma lidma na tu střechu tý benzínky.“
(účastník hardcoreové scény, cit. podle Kumová 2018: 142)

Závěr

Jak jsme viděli, mohou hudební subkultury mládeže plnit pro radikální politická prostředí řadu funkcí. Některé lze popsat (aniž bychom tvrdili, že tak jsou aktéry vždy a vědomě vnímány) instrumentálním jazykem: hudební subkultury mládeže mohou představovat zdroj pro mobilizaci aktivistů i pro získávání finančních prostředků (především z benefičních koncertů). Další funkce subkultur již ale zcela instrumentálním jazykem popsat nelze – subkultury mohou zpevňovat politickou identitu kulturními prvky. Nabízejí aktivistům bezpečný prostor, ve kterém nemusejí, na rozdíl od většinové společnosti, a priori obhajovat své postoje, v gramatice subkulturních kódů jsou jejich názory často naopak dopředu srozumitelné.

Specifikem postsocialistické situace je takřka úplná absence dříve existujících politických struktur na krajní pravici i levici v momentě tranzice politického režimu. Tato situace v obou prostředích podtrhla význam hudebních subkultur a jejich relativní vliv na tvarování politických prostředí, která lze jen obtížně uvažovat jako samostatné aktéry oddělené od hudebních subkultur. Radikální prostředí byla hudebními subkulturami prosycena, což bylo spojeno s jejich kulturní a generační tvářností.

Vedle silných vkladů, které hudební subkultury radikálním scénám poskytují, však mohou být samotnými aktéry snadno vnímány také jako omezující. Silné propojení s konkrétními subkulturními atributy se může jevit jako důvod nesrozumitelnosti pro širší veřejnost nebo i pro nositele jiných subkulturních atributů. Ve vývojové trajektorii obou politických scén jsme mohli identifikovat pokusy opustit subkulturní prostředí ve prospěch koncepční politické aktivity a oslovení širší veřejnosti.

Jak jsme viděli, silná determinovanost subkulturními vlivy působila i na ty, kteří ji chtějí překonat. Opuštěním subkulturní základny ztratí politické projekty část opory, kterou dosud subkultury poskytovaly, jsou ale nadále determinovány polemikou s nimi. Viděli jsme navíc, že ty politické projekty, které opustily subkulturní prostředí, nezískaly nové rekrutační prostředí a staly se spíš politickými sektami. Nebylo tématem tohoto článku rozhodnout, zda to bylo způsobeno neatraktivností daných politických konceptů pro ty segmenty společnosti, na něž se dané skupiny obracely, jejich politickým stylem či jinými důvody. Můžeme nicméně konstatovat, že subjekty, které v subkulturní krajní pravici i v anarchoautonomním prostředí deklarovaly opuštění subkulturních scén ve prospěch politické aktivity, nevytvořily politický subjekt ve smyslu podmínek vymezených Oliverem Marchartem a prezentovaných v úvodu. Kritici subkultur z řad radikálů nevytvořili univerzalistické a otevřené politické subjekty. Ač kritizovali subkultury za vytváření kulturních prahů, jejich aktivita vedla k zakládání politických uskupení se stejně vysokými nebo možná ještě vyššími rétorickými, ideologickými a kulturními prahy. Ty byly z velké části determinovány polemikou s dosavadní trajektorií vývoje vlastního politického prostředí, a i tím špatně přístupné a srozumitelné pro případné zájemce zvenčí.

Snaha o opuštění subkultur měla přes neplodnost svých výsledků realistický aspekt – poukazovala k odlišnosti subkulturní a politické logiky, k jinému *telos* většiny politických a subkulturních aktivit a k reálným problémům koexistence. Ty se projeví i v těch segmentech daných politických prostředí, které se snažily o pokračování v koexistenci. Nejen že některé subkulturní praktiky mohly poškozovat politickou aktivitu, ale účastníci subkultur zároveň mohli mít pocit vtahování do témat, která nejsou jejich a bránit se deklarací apolitičnosti. To souvisí s procesem diferenciací subkulturních i politických prostředí, jehož byl deklarativní odklon některých politických aktérů od subkultur jedním momentem, zatímco jiný představovalo deklarování „apolitičnosti“ u některých subkulturních scén a ještě jiný vytváření nových hybridních praktik, které představovaly nová propojení prvků radikální politiky a hudebních subkultur.

Prosinec 2018

Literatura

- Bastl, Martin. 2001. *Radikální levice v České republice. Devadesátá léta dvacátého století*. Brno: Masarykova univerzita.
- Bastl, Martin. 2010. Antifašistická akce: od subverze k vigilantismu? *Rexter* 2: 1–41.
- Berg, Anne-Jorun. 2008. Silence and Articulation – Whiteness, Racialization and Feminist Memory Work. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* XVI, 4: 213–227. <https://doi.org/10.1080/08038740802446492>
- Bookchin, Murray. 1995. *Social Anarchism or Lifestyle Anarchism: An Unbridgeable Chasm*. Edinburgh: AK Press.
- Cohen, Stanley. 2011. *Folk Devils and Moral Panics The creation of the Mods and Rockers*. London – New York: Routledge.
- Daniel, Ondřej. 2016a. *Násilím proti „novému biedermeieru“. Subkultury a většinová společnost pozdního státního socialismu a postsocialismu*. Příbram: Pistorius & Olšanská.
- Daniel, Ondřej (ed.). 2016b. *Kultura svépomocí. Ekonomické a politické rozměry v českém subkulturním prostředí pozdního státního socialismu a postsocialismu*. Praha: FF UK.
- Fuchs, Filip. 2002. *Kytary a řev aneb co bylo za zdí*. Brno: Papagájův hlasatel.
- Gagyi, Agnes. 2015. Social Movement Studies for East Central Europe? The Challenge of a Time-Space Bias on Postwar Western Societies. *Intersections. East European Journal of Society and Politics* I, 3: 16–36. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i3.93>
- Gubernat, Ruxandra – Rammelt, Henry P. 2017. How cultural affiliation and lifestyle yield political engagement. *Socio.hu* 5: 143–163. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2017en.143>
- Hall, Stuart – Jefferson, Tony (eds.). 2006. *Resistance through Rituals. Youth subcultures in post-war Britain*. London – New York: Routledge.
- Hebdige, Dick. 2012. *Subkultura a styl*. Praha: Dauphin/Volvox Globator.
- Heřmanský, Martin – Novotná, Hedvika. 2011. Hudební subkultury. In: Janeček, Petr (ed.): *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené proky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha: Fakulta humanitních studií UK a Národní Muzeum: 89–110.
- Charvát, Jan. 2007. *Současný politický extremismus a radikalismus*. Praha: Portál.
- Charvát, Jan. (v tisku). Poslové nenávisti. In: Charvát, Jan – Bláha, Petr a kol. (eds.): *Žabijem všechny! Ideologie krajní pravice a její odraz v současných subkulturách*. Praha: Dokořán.
- Charvát, Jan – Kuřík, Bob (eds.). 2018. *„Mikrofon je naše bomba.“ Politika a subkultury mládeže v postsocialistickém Česku*. Praha: Togga.

- Karlas, Jan. 2008. Komparativní případová studie. In: Drulák, Petr (ed.): *Jak zkoumat politiku. Kvalitativní metodologie v politologii a v mezinárodních vztazích*. Praha: Portál: 62–91.
- Kolářová, Marta. 2009. *Protest proti globalizaci. Gender a feministická kritika*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kolářová, Marta (ed.). 2011. *Revolta stylem. Hudební subkultury mládeže ČR*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kořan, Michal. 2008. Jednopřípadová studie. In: Drulák, Petr (ed.): *Jak zkoumat politiku. Kvalitativní metodologie v politologii a v mezinárodních vztazích*. Praha: Portál: 29–60.
- Kumová, Petra. 2018. DO IT (YOURSELF) TOGETHER. Ideologie a aktivismus české hc/punkové scény. In: Charvát, Jan – Kuřík, Bob: „*Mikrofon je naše bomba*.“ *Politika a hudební subkultury mládeže v postsocialistickém Česku*. Praha: Togga: 111–160.
- Kuřík, Bob – Slačálek, Ondřej – Charvát, Jan. 2018. Úvod: mládež, hudba, politika. Jak zkoumáme politizaci subkulturních scén? In: Charvát, Jan – Kuřík, Bob: „*Mikrofon je naše bomba*.“ *Politika a hudební subkultury mládeže v postsocialistickém Česku*. Praha: Togga: 11–60.
- Mareš, Miroslav. 2003. *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*. Brno: Barrister & Principal – Centrum strategických studií.
- Marchart, Oliver. 2003. “Bridging the Micro-Macro Gap: Is There Such a Thing as a Post-subcultural Politics?” In: Weinzierl, Rupert – Muggleton, David (eds.): *The Post-Subcultures Reader*. Oxford – New York: Berg: 83–97.
- Mazel, Michal. 1998. Oponenti systému. In: Fiala, Petr (ed.): *Politický extremismus a radikalismus v České republice*. Brno: Masarykova univerzita.
- Muggleton, David. 2002. *Inside Subculture: The Postmodern Meaning of Style*. Oxford: Berg.
- Novák, Arnošt. 2017. *Tmavozelený svět – radikálně ekologické hnutí v České republice po roce 1990*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Novák, Arnošt. 2018. Obsad' a žij: squatting a politika každodennosti v Praze. In: Charvát, Jan – Kuřík, Bob: „*Mikrofon je naše bomba*.“ *Politika a hudební subkultury mládeže v postsocialistickém Česku*. Praha: Togga: 211–264.
- Piotrowski, Grzegorz. 2015. What are Eastern European Social Movements and How to Study Them? *Intersections. East European Journal of Society and Politics* I, 3: 4–15. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i3.42>
- Piotrowski, Grzegorz. 2017. *In the Shadow of the Iron Curtain: Central and Eastern European Alterglobalists*. Frankfurt am Main – New York: Peter Lang.
- Pixová, Michaela – Novák, Arnošt. 2016. [Squatting in] Prague post-1989: Boom, decline, and renaissance. *Baltic Worlds* IX, 2: 34–45.

- Schedler, Jan. 2014. The Devil in Disguise: Action Repertoire, Visual Performance and Collective Identity of the Autonomous Nationalists. *Nations and Nationalism* 20, 2: 239–258. <https://doi.org/10.1111/nana.12060>
- Slačálek, Ondřej. 2011. České freetekno – pohyblivé prostory autonomie? In: Kolářová, Marta (ed.): *Revolta stylem. Hudební subkultury mládeže v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství: 83–122.
- Smolík, Josef. 2010. *Subkultury mládeže. Uvedení do problematiky*. Praha: Grada.
- Vaněk, Miroslav a kol. 2002. *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny – Votobia.
- Vávra, Filip. 2017. *Těžký boty to vyřešej hned! Skinheads v Praze na konci 80. a začátku 90. let*. Praha: Nakladatelství Fiva.
- Vejvodová, Petra. 2008. Autonomní nacionalisté. *Rexter – časopis pro výzkum radikalismu, extremismu a terorismu*. Brno: CBSS 6, 4: 1–36.
- Vejvodová, Petra. 2011: Neonacismus. In: Bastl, Martin – Mareš, Miroslav – Smolík, Josef – Vejvodová, Petra: *Krajní pravice a krajní levice v ČR*. Praha: Grada Publishing: 139–196.
- Walach, Václav. 2010. Perspektivy krajně pravicového hip hopu v Česku. *Rexter* 8, 1: 41–74.
- Worley, Matthew. 2012. Shot by both sides: punk, politics and the end of “Consensus”. *Contemporary British History* 26, 3: 333–354. <https://doi.org/10.1080/13619462.2012.703013>

Zdroje

- A-kontra* 1991–1995 a 1999–2016.
- Autonomie a Autonom* 1991–1997.
- Český štít* č. 8, duben 1996.
- Hooligans.cz. 2008. *Fórum: Politika: Moderní a módní styly a trendy v NS*. Stabber. [25–11-2008]. Dostupné z: <http://forum.hooligans.cz/messages.php?folder=4729&lang=cze&page=5>.
- Konfrontace* 1998–2000.
- Svobodná mysl* 1994–1997.
- Svobodná práce* 1997–2004.
- Redakční kolektiv Svobodné práce. 1997. Rozvracíme scénu, ale upevníme hnutí. *Svobodná práce* 11: 3.
- Revolta114. 2011. Národ nebo subkultura? [2019-02-05]. Dostupné z: <http://revolta114.blogspot.cz/2011/01/narod-nebo-subkultura.html>.
- Revolta114. 2012. RaB: Rozhovor s redaktorem webu Revolta.info. [2019-02-05]. Dostupné z: <http://revolta114.blogspot.cz/2012/03/rab-rozhovor-s-redaktorem-webu.html>.